

11. Барвинский В. Генеральное следствие о маетностях Миргородского полка. 1729-1730 г. – Полтава, 1912.
12. ЦДІАУК. – Ф.1501. – Оп.1. – Спр.58.
13. ЦДІАУК. – Ф.102. – Оп.2. – Спр.9.
14. ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 9793.
15. ЧИОНЛ. – 1894. – Кн. 8.

Кривошея О.В. ЭВОЛЮЦИЯ ВНУТРЕННЕЙ СТРУКТУРЫ ЗАВЕЩАНИЙ.

В данной статье анализируется эволюция внутренней структуры завещаний на примере тестаментта генерального обозного Ивана Волевача.

Ключевые слова: тестамент, завещание, наследники, казацкий реестр, казацкая старшина.

Kryvosheya O.V. EVOLUTION OF THE INTERNAL STRUCTURE OF TESTAMENTS.

The article analyses the evolution of the internal structure of testaments on the bases of the testament of Ivan Volevach – the general transport driver.

Keywords: a testament, a heir, the Cossack register, the Cossack foremen.

УДК 908(477.82)

С.А.Сидорук

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ ВІННИЦЬКОЇ ТА ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ РЕКРУТСЬКОЇ ПОВИННОСТІ НАСЕЛЕННЯ ВІННИЧЧИНИ

У статті аналізується відображення рекрутської повинності населення Вінниччини, з часу запровадження і до її відміни, у фондах Центрального державного історичного архіву України у Києві та державних архівів Вінницької Житомирської, Київської і Хмельницької областей.

Ключові слова: архів, фонд, справа, документ, рекрутська повинність.

Для вивчення проблеми виконання рекрутської повинності населенням Вінниччини та визначення її місця в різних аспектах життя мешканців регіону істотно наукову цінність становлять документи Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (далі ЦДІАУК) і державних архівів Вінницької та Хмельницької областей.

Джерельну базу для дослідження даної проблематики складає великий масив архівних матеріалів, різних за своїм походженням та характером. Чіткої межі, яка б розділяла фонди на приналежність до певної, окремо визначеної групи джерел, провести неможливо, оскільки часто справи одного й того ж фонду містять документи, що різнобічно висвітлюють рекрутчину: як повинність, систему комплектування армії і як суспільне явище. Однак основну масу архівних документів з даної тематики умовно можна поділити на ті, що безпосередньо стосуються забезпечення виконання рекрутської повинності населенням Правобережжя, і такі, що зафіксували вплив рекрутчини на соціально-економічний розвиток, суспільно-політичні та етнонаціональні процеси в регіоні.

До першої групи джерел належать документи цивільних та військових адміністрацій різних рівнів, а також спеціально створених структур, що безпосередньо здійснювали рекрутські набори. Значна кількість таких джерел складає так звані «справи про рекрутські набори», або справи, що стосуються окремих аспектів рекрутської повинності. Документи такого спрямування здебільшого містяться в фондах губернських та місцевих органів влади, які забезпечували виконання рекрутської повинності населенням підлеглих їм територій. Найбільшу фактичну цінність становлять справи з рекрутських наборів, сформовані у канцеляріях генерал-губернатора та цивільних і воєнних губернаторів регіону. Значну кількість джерел цієї групи складають також документи фондів губернських і повітових рекрутських присутствій, губернських правлінь та казенних палат, предводителів дворянства.

Такого роду справи містять, як правило, інформацію різнопланового змісту та характеру. Це зумовлено обставинами, за яких виникли та були введені в обіг конкретні документи. Як показує аналіз, «Справи про рекрутські набори» об'єднують в собі як

документи, що з'явилися при підготовці та в ході самих наборів, так і документи, що виникли по їх завершенні. Відповідно до обставин, мети створення та й, власне, самого змісту документації, ми її умовно класифікуємо як «організаційну» та «звітну». Таким чином, у першій групі джерел виділяємо дві підгрупи документів, які разом, або кожна окремо складають подібні справи. У документах, які передували набору, в силу їх розпорядчого змісту, простежується певна вертикаль, за якою, з «верху» до «низу» спрямовувалися розпорядження щодо організації та проведення рекрутських наборів. Перелік «організаційних» документів складають укази, циркуляри сенату та міністра внутрішніх справ, адресовані генерал-губернатору, розпорядження останнього військовим і цивільним губернаторам, які віддавали свої вказівки нижчим, підконтрольним інстанціям. Таким чином, кількість «організаційної» документації зростала в напрямку від найвищих (центральної) до найнижчих (місцевих) інстанцій у системі управлінської структури підросійського Правобережжя. При цьому виразніше специфіка наборів у регіоні проглядалася у документації її нижчих ланок. Що ж стосується «звітної» документації, то вона формувалася за зворотнім принципом – від найнижчих ланок до найвищої інстанції. Характерно, що звітна інформація з повітових і губернських рекрутських присутствій відправлялася наверх уже у вигляді систематизованих статистичних даних із коментарями що, відображали специфіку проведення наборів на місцях. Поява таких документів пов'язана, передусім, з потребою підведення підсумків наборів як у конкретних місцевостях, так і на рівні держави загалом. Левову частку подібних матеріалів складають звіти губернаторів про хід наборів, які інколи фіксували статистичні дані за їх підсумками. Іншу групу джерел складають документи, що не стосуються безпосередньої організації рекрутських наборів, разом з тим висвітлюють окремі події, факти та ситуацію в суспільстві навколо рекрутчини, солдатчини, утримання армії за рахунок цивільного населення та засилля жорстоких військових порядків. У цьому контексті, особливої уваги варті розглядати фонди цивільних установ, які виконували здебільшого допоміжні функції у справі організації наборів. До таких установ належали міські магістрати, волосні правління, губернські комітети земських повинностей. Окрему категорію джерел цієї групи становлять документи відомчих установ, зокрема судово-слідчих органів, які відображають вплив військового фактору на свідомість і морально-психологічний стан населення краю.

Враховуючи складність і багатогранність проблеми, великий обсяг джерельної бази ми не ставимо за мету розкрити її в усій масштабності та глибині, а лише акцентуємо увагу на аналізі та осмисленні найбільш важливих і актуальних архівних джерел, які зберігаються в фондах ЦДІАУ у м. Києві та держархівів Вінницької та Хмельницької областей. Найбільший масив документів з досліджуваної проблематики сформувався у ЦДІАУК, оскільки до Києва – адміністративного центру Південно-західного краю, надходила ділова документація про організацію та хід рекрутських наборів по губерніях усього регіону, що посприяло інформаційній насиченості фондів архіву. Одним із них є фонд ЦДІАУК №422 «Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора», що містить найціннішу інформацію про організацію рекрутських наборів по всіх губерніях Правобережжя. Його документи представлені переважно діловою документацією, яка і склала основу вище згаданих «справ про рекрутські набори». Наприклад, звіт Подільського цивільного губернатора про хід рекрутського набору 1833 р. [1] відтворює не лише загальну картину щодо його організації, а й допущені недоліки та прорахунки, а відтак дає можливість простежити специфіку рекрутської повинності в регіоні. Важливу інформацію про хід рекрутських наборів безпосередньо на місцях, у населених пунктах Правобережжя, можна почерпнути з фонду 533 «Київський військовий губернатор». У справах зазначеного фонду особливу цінність становлять скарги та листи-прохання від населення Вінницького та сусідніх із ним повітів на ім'я військового губернатора. Якраз із документів такого змісту можна скласти уявлення про специфіку наборів на місцях. Зокрема, у справах про неправильні віддачі у рекрути, містяться документи, що свідчать про несправедливість здавачів та хабарництво у рекрутських присутствіях [2]. Такі справи поєднані умовами їх виникнення та функціонування (під час набору), що дозволяє нам класифікувати їх як «організаційну» документацію.

Безсумнівний інтерес для дослідження даної тематики представляють справи фондів губернського та повітових рекрутських присутствій у Державному архіві Хмельницької області (далі ДАХМО), що містять найбільшу фактичну інформацію і засвідчують відповідну специфіку рекрутських наборів у Подільській губернії. Ці документи стосуються як центрального, так і

східного й південного Поділля. Здебільшого вони містять інформацію про організацію та хід рекрутських наборів, зосереджену у діловій документації (різного роду рапорти, звіти, таблиці, відомості та статистичні дані за результатами наборів тощо). Так, у фонді № 631 «Подільське губернське рекрутське присутствіє» зосереджено кілька десятків справ з формулярними списками рекрутів, відправлених на військову службу в різні роки з повітів губернії, в тому числі Вінницького [3], посімейні чергові списки міських громад та призовні списки рекрутських дільниць міщан м. Вінниці [4], на які лягав важкий тягар виконання рекрутської повинності. Журнали засідань губернського рекрутського присутствія свідчать, що воно систематично обговорювало питання про придатність до військової служби новобранців. А окремі документи цього фонду дають можливість з'ясувати посадовий та особовий склад присутствій [5, арк. 154, 192]. У справах Проскурівського повітового рекрутського присутствія (Ф. 651), до компетенції якого входив прийом рекрутів з м. Вінниці та Вінницького повіту, відображені документи власного провадження: укази, циркуляри та розпорядження губернського правління, казенної палати, списки рекрутів тощо.

Особливу цінність у фонді ДАХМО для вивчення даної проблеми становлять справи що відклалися в фонді Подільського губернського правління (Ф. 227) які, до певної міри, дублюють, а фактично компенсують, документи втрачених 2003 року в Кам'янецькому архівосховищі фондів канцелярії Подільського губернатора (Ф. 228) і Подільської казенної палати (Ф. 226). Фонд Подільського губернського правління містить типові справи про організацію та проведення рекрутських наборів, утримання на постой та постачання продовольством і провіантом розквартированих у губернії військових частин. У таких справах містяться документи, які проливають світло не лише на виконання населенням Подільської губернії рекрутської повинності, але й на інші аспекти соціально-економічної історії краю. Приміром, із «Табеля Подільської казенної палати в експедиції про ревізію душ, скільки потрібно по 12 уїздах взяти рекрутів із числа селян і міщан християнського закону...» очевидно, що станом на початок осені 1797 року в губернії виконанню рекрутської повинності підлягало 492498 осіб чоловічої статі, переважну більшість з яких склали селяни і лише незначний відсоток представляли міщани. Зокрема, Вінницький повіт кількістю міщан поступався лише Літинському. Однак, згідно документу, за кількісним складом купецької верстви Вінницький повіт значно переважав усі інші. За кількістю селян Вінницький повіт займав місце по середині списку [6, арк. 75].

Таким чином, документ, створений виключно для потреб внутрішнього діловодства губернського рекрутського присутствія з метою регулювання розкладки рекрутської повинності, вказує нам точну кількість оподаткованого населення губернії загалом і Вінниччини, зокрема. У єдиному комплексі з джерелами ДАХМО, рекрутську повинність у регіоні висвітлюють документи Державного архіву Вінницької області. Таке об'єднання джерел двох архівних установ зумовлене хронологічними рамками дослідження та тривалою приналежністю до однієї адміністративно-територіальної одиниці у складі Російської імперії ХІХ ст., в межах якої більша частина території Вінниччини перебувала у складі Подільської губернії. Через повітовий статус м. Вінниці протягом досліджуваного періоду, в її обласному архіві відклалися, в основному, матеріали другої групи джерел. До них належать фонди повітових предводителів дворянства, городових магістратів і дум, городничих і волосних правлень, мирових посередників, повітових і земських судів [7]. Ці фонди представлені типовими для своїх фондоутворювачів численними справами про підготовку до рекрутських наборів та спостереження за їх проведенням у міських, містечкових і сільських громадах, у яких теж переважає, головним чином, «організаційна» документація. Типовим документом цієї групи є «Розпорядження Подільської казенної палати мировому посереднику 4 дільниці Вінницького повіту» про порядок представлення людей у рекрути при майбутньому рекрутському наборі. В даному випадку казенна палата застерігає посадовця в тому, що кандидатури рекрутів у сільських громадах мають бути визначені не інакше, як за рішенням мирського сходу [8, арк. 647]. Цей та інші факти дозволяють припустити, що при організації рекрутських наборів на Вінниччині громадами допускалося чимало помилок чи порушень при представленні людей у рекрути. Справедливість такого припущення підтверджують документи, які зафіксували скарги селян Вінниччини на неправомірну віддачу у рекрути членів їх сімей [9] та аналогічні справи, що перебували у провадженні повітових судів [10]. Питання про скарги

селян на «неправильне віддання у рекрути членів їх родин» розглядалися навіть на мирових з'їздах [11], про що свідчать документи з фондів мирових посередників.

Проте з-поміж масиву таких справ виокремлюються документи, що відкривають для нас соціальні аспекти рекрутчини та військової присутності російської армії в регіоні: конфлікти та непослух у громадах під час проведення рекрутських наборів [12], ставлення суспільстві до рекрутів і членів їх сімей [13], свавілля військових постояльців по відношенню до місцевого населення тощо [14].

Морально-психологічне становище населення краю напередодні та під час рекрутських наборів відображують справи про ухиляння населення від рекрутської повинності, дезертирство та переховування таких осіб, які відклялися у фондах судово-слідчих інстанцій [15, 16]. Щоб уникнути призову до війська молоді, здорові чоловіки наважувалися завдавати собі каліцтва, не зважаючи навіть на жорстокі покарання за такі дії. Окремою проблемою в контексті дослідження рекрутчини є регламентація життя колишніх рекрутів – відставних солдат. Інформація про поселення відставних і безстрокововідпускних нижніх чинів на поміщицьких землях і в поселеннях селян, що вийшли з кріпосної залежності відклялася у фонді Мирового посередника 3-ї дільниці Вінницького повіту (ф. Д-213) [17, арк. 90-91 зв.]. Питання соціального захисту військовослужбовців і членів їх родин висвітлюють документи фонду «Вінницький повітовий предводитель дворянства». Найбільш гостро ця проблема постала у часи Кримської війни, коли імперські власті вимагаючи жертвності від своїх підданих, мусіли, відповідно, продемонструвати свою турботу про них. Зі справи під заголовком «Листування з Подільським цивільним губернатором, начальником Подільської губернії про надання допомоги сім'ям поранених і загиблих у війні з Туреччиною. Звіти про видачу допомоги. Списки поранених» витікає, що у розпал означеної війни солдати на передовій почали масово подавати своєму начальству скарги про утиски їх сімей з боку місцевих властей. У відповідь на це, уряд зобов'язав місцеві власті усіх губерній звернути увагу на проблеми сімей військовослужбовців, які проживали на підпорядкованій їм території. Тому кожен повітовий предводитель дворянства отримав списки загиблих і поранених у боях солдатів та матросів з їх повітів для надання їх сім'ям допомоги. Саме в таких списках міститься повідомлення про наскрізне поранення штиком у груди матроса 30-го флотського екіпажу, уродженця с. Заметець Гайсинського повіту, легендарного героя Кримської війни – Петра Кішки [18, арк. 15, 56].

Таким чином, аналіз вивчених нами справ, документів і матеріалів низки фондів ЦДІАУК і державних архівів Вінницької та Хмельницької областей засвідчує наявність масштабної інформації про запровадження російським самодержавством на Поділлі рекрутської повинності, специфіку організації рекрутських наборів від часу приєднання до Російської імперії до запровадження загальної військової повинності, особливості виконання її різними станами і категоріями населення. Архівні джерела з даної проблематики утворюють дві групи матеріалів, які різняться між собою за ступенем інформаційної насиченості, метою, причинами, умовами виникнення та функціонування – «організаційну» та «звітну». Але зібрані, систематизовані і поєднані в єдиний комплекс, вони становлять широку джерельну базу не лише для дослідження рекрутської повинності населення регіону, але й цінні відомості з соціально-економічної історії краю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (Далі – ДАК). – Ф. 42. – Оп. 65. – Спр. 429. – 32 арк.
2. ДАК. – Ф. 442. – Оп. 65. – Спр. 109. – 173 арк.
3. Державний архів Хмельницької області (Далі – ДАХМО). – Ф. 631. – Оп. 1. – Спр. 16. – 107 арк.
4. ДАХМО. – Ф. 631. – Оп. 1. – Спр. 9. – 111 арк.
5. ДАХМО. – Ф. 631. – Оп. 1. – Спр. 1. – 1 арк.
6. ДАХМО. – Ф. 227. – Оп. 1. – Спр. 6. – 683 арк.
7. Державний архів Вінницької області (Далі – ДАВО): Ф. Д-837. Бершадський; Ф. Д-200. Вінницький; Ф. Д-611. Липовецький; Ф. Д-248. Літинський; Ф. Д-806. Могилів-Подільські повітові предводители дворянства; Ф. Д-262. Вінницька городова дума; Ф. Д-678. Бершадське городничє правління; Ф. Д-205. Мировий посередник 1-ї дільниці Вінницького повіту; Ф. Д-206. Мировий посередник 2-ї дільниці Вінницького повіту; Ф. Д-213. Мировий посередник 3-ї дільниці Вінницького повіту; Ф. Д-533. Бершадський земський суд; Ф. Д-675. Тульчинський земський суд.
8. ДАВО. – Ф. Д-213. – Оп. 1. – Спр. 3. – 671 арк.

9. ДАВО. – Ф. – Д-213. – Оп. 1. – Спр. 20 – 25 арк.
10. ДАВО. – Ф. – Д-222. – Оп. 1. – Спр. 263 – 32 арк.
11. ДАВО. – Ф. – Д-213. – Оп. 1. – Спр. 25 – Арк. 76.
12. ДАВО. – Ф. – Д-200. – Оп. 1. – Спр. 139 – 4 арк.
13. ДАВО. – Ф. – Д-222. – Оп. 1. – Спр. 270 – 44 арк.
14. ДАВО. – Ф. – Д-533. – Оп. 3. – Спр. 20 – 4 арк.
15. ДАВО. – Ф. – Д-222. – Оп. 1. – Спр. 278 – 51 арк.
16. ДАВО. – Ф. – Д-222. – Оп. 1. – Спр. 286 – 39 арк.
17. ДАВО. – Ф. Д-213. – Оп. 1. – Спр. 1. – 199 арк.
18. ДАВО. – Ф. Д-200. – Оп. 1. – Спр. 130. – 100 арк.

Сидорук С.А. ДОКУМЕНТЫ ГОСУДАРСТВЕННЫХ АРХИВОВ ВИННИЦКОЙ И ХМЕЛЬНИЦКОЙ ОБЛАСТЕЙ КАК ИСТОЧНИК ИССЛЕДОВАНИЯ РЕКРУТСКОЙ ПОВИННОСТИ НАСЕЛЕНИЯ ВИННИЧЧИНЫ.

В статье анализируется отражение рекрутской повинности населения Винниччины, со времени её введения и до отмены, в фондах Центрального государственного исторического архива Украины в Киеве и госархивов Винницкой Житомирской, Киевской и Хмельницкой областей.

Ключевые слова : архив, фонд, документ, рекрутская повинность.

Sidoruk S.A. DOCUMENTS OF RECORD OFFICES OF WINNITCA AND HMELNITSKOY REGIONS HOW SOURCE OF RESEARCH OF REKRUTSKOY DUTY OF THE VINNICHCHINI POPULATION.

This article analyses reflection of recruiting obligation inhabitants of the Vinnuchuna from time, of it establishes to it abolish in funds of Ukrainian Central State Historical Archives in Kyiv and State Archiweses of Vinitza and Khmelnytskyi regions.

Keywords: archives, fund, case, document, recruit obligation.

УДК 94 (477.43/.44): 930.25 «17/.18»

А.Г. Філінюк

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ ВІННИЦЬКОЇ ТА ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ НА ПОДІЛЛІ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХІХ СТ.

У статті розкривається інформаційний потенціал державних архівів Хмельницької, Вінницької, Житомирської та Київської областей як джерело відтворення соціальних змін і перетворень у Правобережній Україні на межі ХVІІІ–ХІХ століть, зумовлених інкорпораційною політикою російського самодержавства.

Ключові слова: фонди, державні архіви, документи, матеріали, Правобережна Україна.

Об'єктивне дослідження історії Правобережної України, в тому числі й Поділля, на межі ХVІІІ–ХІХ століть, яка поки що не знайшла системного висвітлення в науковій літературі, можливе лише за умови залучення масиву архівних документів і матеріалів обласних державних архівів. Аналіз історичної літератури останніх років засвідчує, що її все більше поповнюють розвідки, що ґрунтуються на новій методологічній основі та великій кількості архівних і документальних джерел. Разом з тим, дослідники ще не залучили необхідні архівні матеріали, які зберігаються передусім в державних архівах областей Вінницької та Хмельницької. Адже, так склалось історично, що поряд із Центральним державним історичним архівом у Києві вони переважно зосереджені в фондах державних архівів Вінницької і Хмельницької областей, територія яких у складі Правобережжя була включена за другим поділом Речі Посполитої та інкорпорована до Росії. Упродовж останніх 15 років нами вивчено близько 1000 справ зазначених архівів. Особливий науковий інтерес представляють фонди Державного архіву Хмельницької області – найбільшого за кількістю документів і обсягом фактичної інформації про історичне минуле в Правобережній Україні. На початкових етапах наукових студій у 1994-2003 роках, коли він функціонував у якості Кам'янець-Подільського